

П (80), al sam ga uzeo za М, jer bi bilo napisano, da je nadpis od godine 1782, po svoj prilici arabskijem brojkama, kao što je to u obće i na ostalijem sličnijem spomenicima pri svršetku XVIII. v., pa i prije.

CVI.

АПР-ІАА 17

ІС ХС

ЗДЕ ПО		РАБА
УНВА	НН	КА
БОЖНА		СТОА
МНХА		НАО□НЦА
" □Є		УНА
Ѡ		ПАМ
ЄТЬ		1722

Čita se: Aprjla 17 Js Hs Nika zde počiva raba božia Stoa Mihailovica večna oi pamet 1722.

I ovaj je krst u Bjelušanskomu greblju u Mostaru. Krst je od vap. i visok je m. 0,69; u perima mu m. 0,37; debeo m. 0,16. Na krstu je ukresan krst sličan opisanome, t. j. na podstavku.

Vid Vuletić-Vukasović.

Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassiji).

(Svršetak. V. God. 1891, str. 53.).

Pred današnjom crkvicom s. Marte pa i uza nju sa sjeverne strane opstoje u gomili zatrpane ruševine, megju kojima bi se otkopavanjem po svoj prilici moglo naći drugijeh ulomaka, koji bi mogli bolje da razjasne pojam o graditeljskom obliku drevne s. Marte.

U spomenutijem ulomcima pragova nagjeni su dakle dosta zlameniti tragovi »najstarijih dvorova hrvat. knezova u Bicu«, o kojima veleuč. prof. Ljubić¹⁾ piše, da su jim »izčeznuli« »i naj-sitniji tragovi«, a kopanjem²⁾ bi jih se još i više našlo, kao što se je to dogodilo u Kninskoj okolici.

¹⁾ Spom. članak u Viestniku, 1879. str. 54. ²⁾ Gdje? Op. Ur.

Prof. Ljubić piše još: »jedini spomenik Biačkoga sjaja jesu stupovi ulaznih glavnih vrata stolne crkve u Trogiru. O njih tvrda je predaja u Trogiru, da su iz Bica donešeni, kada se oko g. 1208. počela zidati ona vrata. O tih stupovih podugo je pisao dobro poznati arkeolog i prosuditelj starih umjetnina prof. Rudolf Eitelberger v. Edelberg, smatrajuć jih nesamo kao jedan od najljepših udova one čudnovate crkve trogirske, *sondern auch zu den interessantesten Bauwerken Dalmatiens*, no predmeta izcrpicio nije, a i slika mu veoma tamna i nepodpuna. Badava sam višekrat nastojao, da se fotografički na moj trošak snimi. Djelo je razne dobe i ruke, a nadvladjuje romanički slog. Po svakoj strani stoje jedan do drugoga 4 pilova, a do njih s nutrašnje strane po dva stupa. Svi su bogato nakićeni plohozezbami raznovrstnoga, na nekih svjetovnoga, a na nekih crkvenoga predmeta. Po nas su od najveće važnosti one četiri osobe, koje se nalaze urezane doli na srednjih pilovih, o kojih veli i sam Eitelberger: *kann es gar keinem Zweifel unterliegen, dass in diesen Figuren Züge aus dem Nationalcostüme erhalten sind*«. Eitelberger nije o samijem stupovima ulaznijeh glavnijeh vrata trogirske katedrale pisao, da pripadaju k najzlamenitijim gragjevinama Dalmacije, već je to ovako kazao o čitavom portalu: »Es ist schon erwähnt worden, dass das Portal zu den schönsten Theilen nicht blos der Kirche sondern auch« i t. d.¹⁾ I Eitelberger napominje trogirsku priču, da su nekoje samo uresne česti portala donešene iz Biača i to iz crkve biačke²⁾. Istu pučku predaju ističe i gosp. Jackson³⁾. Eitelberger dodaje uz to, da »jedoch ist ziemlich sicher dass einige von den Reliefs, die wir sogleich näher bezeichnen werden, für den Ort, an dem sie gegenwärtig stehen, nicht gearbeitet worden sind«. I on takogjer kaže, da su klesarije na tijem vratima razne ruke, i da se čini kao da nijesu svekolike odregjene bile za taj spomenik⁴⁾. Kašnje pak, pri opisivanju pojedinih česti portala, kaže, da je pučka predaja, da su iz Biača prenešena ona dva komada nutrnjih stupčića, što su prvi uz dovratnike. Gornji i dolnji dio tih stupčića su osmerokutni, kao što su cijeli vanjski stupčići

¹⁾ R. Eitelberger v. Edelberg. Die mittelalt. Kunstdenkm. Dalm. Wien 1884, str. 199.

²⁾ Nap. dj. str. 204.

³⁾ Dalmatia, the Quarnero and Istria. II. str. 118.

⁴⁾ Na istom mjestu.

u kutima među dva urešena pilastra; samo jim je srednji dio valjast i isklesan izvanrednom pounjnom i vještinom kao što no o njima Eitelberger piše¹⁾: »in noch höherem Grade aber verdienen die kleinen und zierlichen Vorstellungen auf diesen Säulchen den Beifall des Kunstfreundes, denn all die zahlreichen Details, die da vorkommen, sind mit sehr grossem Fleisse und mit einer nicht geringen technischen Fertigkeit gearbeitet«. Gosp. Jackson pak, slabo upućen u tečaju sredovječne naše narodne povijesti, ovako o tomu piše: »Both of them are magnificently designed and are worked with the finish of ivory; and fine as is the rest of the doorway, these fragments are perhaps superior in point of execution to the rest. Tradition says that these cylinders, if not the whole doorway, were brought from the church of the castle of Bihać, an old residence of Croatian and afterwards of Hungarian royalty about three miles from Traü, which was visited by Sigismund in 1387, and afterwards abandoned, and of which only a few traces now remain. It is possible that on the abandonment of Bihać these carved columns may have been brought to Traü and placed where we see them, the middle part of the original octagonal shafts being cut out to make room for them«. Da gosp. Jackson bude znao, da su Biački dvori napušteni bili još prije izumrća hrvatske narodne kraljevske loze, slobodno nebi bio tako pisao. On kaže, da su po predaji iz Biača donešena ona dva izvrsno izdjelana stupčića ili možda i cijeli portal.

Nije čudo što se je takova tradicija mogla da uzdrži do zadnjih vremena, pa da su joj mogli da povjeruju prof. Ljubić, koji je pisao 1879. god., Eitelberger, koji je pisao prije njega, pa i sam g. Jakson; ali sada, nakon epohalnijeh otkrića hrvacko-bizantinskih spomenika iz doba narodne hrvacke samostalnosti u kninskoj okolici, nemože ona više da stoji, nego pada sama po sebi. Sad je već posve jasno kakve je vrsti rabota mogla da izvede hrvacko-bizantinska umjetnost, koja no je podigla i biačke dvore i crkvu s. Marte na Biaču u IX. vijeku. Od vrati s. Marte po svoj prilici su ona četiri ulomka pragova na lazi vinograda Mija Cingarova, koji neimaju nikakva uresa. Bogato urešeni portali vlastitost su romaničkog, prelaznog romaničko-gotičkoga i gotičkog sloga. I sam gosp. Jackson broji trogirski portal među spomenike

¹⁾ Nav. dj. str. 204.

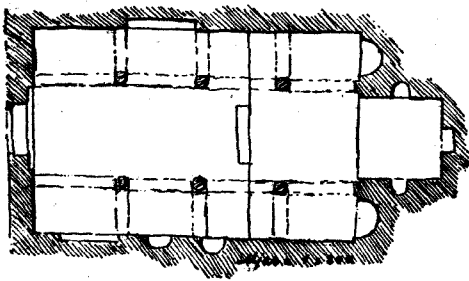
prelaznog sloga, kojemu zaisto pripada i po uresnijem i graditeljskijem oblicima svojim i po godini postarka 1240. Zašto pak da nevjernjemo natpisu¹⁾, što je urezan na gornjem pragu tog zlamenitog i prekrasnog portala, koji nam jasno kaže, da ga je uklesao preslavni naš narodni majstor *Radoran*, kad ono piše:

POST PARTVM VIRGINIS ALMAE PER RADVANVM CVNTIS

HAC ARTE PRAECLARVM VT PATET EX IPSIS SCVLPTVRIS ET ANAGLIPHIS ANNO MILENO DVCENO BISQVE VICENO PRESVLE TOSCANO FLORIS²⁾

Ako su nutrnji stupčići bolje i pomujivije izragjeni, to se samo po sebi tumači tijekom što manji predmeti zahtjevaju veću pomnju, a drugo i zato što su u opće na cijelom portalu sve potankosti na većijem vajarijama i svi manji predmeti istom većom vještinom izragjeni.

4. *Crkva S. Barbare u Trogiru.* (Sl. 3.). Eitelberger piše o njoj doslovce ovako (str. 238—240):

(Sl. 3.)

»Jedna takogjer veoma starinska crkva, koja se je do današnjega dneva sačuvala kao skladište nekoga radnika iza loše, jest crkva *S. Martina*, u koju bje god. 1537. za turskog opsjedanja prenešen otar svete *Barbare*, od kojega je dan danas primila ime crkve »Svete *Barbare*«. Najstarija uspo-

mena te crkve nahodi se u popisu zemalja duvana svetoga Nikole od godine 1184., a od tada unaprijed do godine 1257. Od te crkve podajemo tloris (Sl. 3.) uzdužni i popriječni presjek: oba su tako osobita, da se lako mogu da istumače sa malo rieči. Crkvice, prikladno orijentovana, je na tri broda. Njezina duljina iznosi, izuzamši joj nešto preko 7 stopa dug prezbiterijum, 26 stopa i 3 palca, cijela širina 17 stopa i 6 palaca. Tri para stupova rastavljaju srednji brod od pobočnijeh, koji imaju širinu od 3 stope i 7 palaca. Stupovi uključno sa natstupinom imaju 11 stopa i 8 palaca visine, natstupine imaju starinske oblike i rek bi kao

¹⁾ Jer razlika u predmetih i u radnji sasvim jasna. Ono je kao umetnuto. Op. Ur. ²⁾ Eitelberger. Nap. dj. str. 199.

i stupovi, koji su od granita, da potiču sa staro-rimskog sponenika. Na tijem stupovima podiže se zid srednjega broda, naslonjen na lukovima, što no se u nadvišenijem crtama pokreću u svijetloj visini od 16 stopa i 8 palaca nad zemljom. Nad samom natstupinom podižu se polupilovi, koji svršaju u proste korniže na mjestu gje primaju lukove svodova. Svodovni sustav srednjega broda je vrlo prosto osnovan, od jednog do drugog pilastra, što su na stupovima, nategnut je popriječan kajiš širok 1 stopu i 4 palca, a takogjer i smijerom duljine broda luk, koji za 4 palca otskače od zida. Megju tijem lukovima postavljeni su bačvasti svodovi. Svijetla visina srednjega broda iznosiće od prilike nešto preko 28 stopa. Takovo poredanje svodova megju nategnutijem kajišima nije ništa rijetka u staro-kršćanskom, navlaš bizantinskom graditeljstvu. Pobočni brodovi su niži, a imaju samo svijetlu visinu od 18 stopa i 4 palca; oni imaju potpuno jednak sustav popriječnih kajiša, a imaju samo mjesto bačvastijeh svodova plitko grebenasto svodovlje. Crkva ima tri apside, od kojijeh je srednja široka 7 stopa i 1 palac, duboka 7 stopa i 4 palca, u tlorisu četverokutna, ali kašnje prelazi u polukubasti svod. Obedvije pobočne apside su oble i vrlo malašne, a mogu se zvati više ničama (izdupcima) nego li apsidama. I u nutrnjosti crkve nalaze se pomañji izdupci u platnu. Crkva ima prilično ovelike prozore u površini zida srednjega broda; star, kamenit, rešetkast prozor sačuvao se je u glavnoj apsidi. Crkva imadijaše predvorje, kao što bijaše običajno u većini crkava na ovijem stranama. Slične crkve nahode se u Capri (s. Konstanca) i Gaeta (s. Josipa)«.

Ovu je crkvu u kratko napomenuo i gosp. Jackson u navedenom djelu¹⁾. On kaže, da je to zlamenita vizantinska crkva, da je vjerojatno dosta starija od god. 1184. i da je jedna od najzlamenitijih ote vrsti u Dalmaciji.

I ja sam tu crkvu pregledao i izmjerio. Ona je po mojem mjeranju 16 cm. dulja, nego što kaže Eitelberger. Ostale nam se protege od prilike sudaraju, ali nam se u tlorisu razlikuju širine prostora megju stupovima. Srednja dva megjuprostora su jednaka, te iznose po 1.75 m., ali prvi do proceonog zabata iznosi 2 m., a zadnji do apsida 1.90 m., dočim su na Eitelbergerovom tlorisu posve različita ta dva megjuprostora: onaj do vrati mu je vrlo

¹⁾ Nav. dj. II, str. 145.

uzahan, a onaj do apsida odviše širok. Još su i sljedeći nedostaci na Eitelbergerovom tlorisu:

1. Nije naznačen položaj dvaju poluvaljkastijeh izdubaka u južnom platnu;

2. Nijesu mu nacrtana dva široka četverostrana izdupka na sjevernom platnu u drugom travée-u sjevernog broda, a na južnom platnu u prvomu travée južnoga broda;

3. Nije nacrtan samo jedan četverostran izdubak s nutrnje strane začelja glavne apsida, kao što zbilja opstoji u originalu, nego su mu nacrtana dva, koja ne opstojе;

4. Izdupci u sredini sjevernog i južnog platna glavne apsida nacrtani su mu u polukružnom presjeku, dočim su polupakružni široki 53 cm., a duboki 50 cm.;

5. Eitelberger je polupilastre megju glavnom i pobočnijem apsidama nacrtao tako, kao da je od njih do glavne apsida 1 stopa širine, dočim nije nego samo 16 cm.; od njih do pobočnijeh apsida ostavio je mnogo uži prostor, dočim je i on jednak kao i prvi 16 cm., te polupilastri ostaju uprav po srijedi prostora megju glavnom i pobočnijem apsidama;

6. Usljed 5. pogreške izahodi Eitelbergeru srednji brod dosta širji od glavne apsida, dočim se ta razlika jedva razabire.

Meni je još drugijem zlamenitijem dodacima da nadopunim Eitelbergerov opis.

Pošto je sad crkva natrpana vrećama trgovine, gredama, starijem sanducima i drugom trgovinom porazbacanom bez reda, to se ona nemože lasno da izmjeri ni da ispita u svijem potankostima. U prednjem su joj dijelu pak umetnuta i dva tavana, od kojijeh donji sakriva neke natstupine, a s gornjim su odalečeni svodovi prva tri travée-a glavnoga broda.

Polukube nad glavnom apsidom počivaju na višekutan prost korniš, niže je od svoda srednjega broda, a iz sredine mu visi onakova kamenita »visaljka kao od izvaljenog pehara« kao što se nahodi i u opisanoj crkvi S. Trojstva¹⁾ u spljeckomu polju.

Sve konke završuju gori polukružno na polukube, a dva četverokutna izdupka na uzdužnijem platnima na plosnat luk. Konke i izdupci počimlju malo po više tla kao u crkvi S. Jurja u Žestinju.

¹⁾ Viestnik od ove god. Br. I., str. 20—21.

Eitelberger nije opazio u ovoj malašnoj bazilici, da joj je tlo razdijeljeno na dva dijela oko 40 cm. visokijem stepenom, koji se pruža preko cijele širine crkve u sredini među drugijem i trećijem parom stupova (ulazeć). Za pristupanje u gornji dio (prezbiterijum) postavljen je posred širine srednjega broda drugi kraći stepen.

Stupovi nijesu svi od granita, kako piše Eitelberger, nego su samo četiri od sijenitnog granita, a dva su od gusta bijela vapnenjaka. Samo dva stupa su jednaka oboda od 1·20 m., drugi imaju 1·02 m., 1·21 m., 1·225 m. i 1·25 m. oboda. Deblo drugog stupa sjevernog reda napravljeno je od dva komada, gornji je od sijenitnog granita, a dolnji od bijela mramora, s kojim je od istog komada nespretno izdjelana malo širja valjasta postupina. Stup prema ovomu ima veliku atičku potstupinu. Prvi stup južnoga reda neima prave potstupine, nego mu je podmetnuta prosta debela četvorinasta pločurina; stup prema njemu, koji je od sijenitnog granita, neima nikakve potstupine, nego je namješten na kamenu ponešto naskočenu od zemlje.

Natstupine su takogjer nejednake, neke više, a neke niže, neke deblje a neke opet tanje od doličnog jim debla. Jedna natstupina ima lišće poput nekijeh u bazilici rabskoj; jedna je iskrnjena kompozitna staro-rimska mramorna, a jedna je isto takova ali od gusta bijela vapnenjaka.

Sve su to nepravilnosti takove, koje nam odavaju doba gragjenja crkve u velikoj umjetničkoj nuždi, kao što je staro-kršćansko, kad se je za gragjenje crkava uzimala gragja sa staro-rimskih poganskijeh spomenika, te se je nespretno udešavala za novu potrebu.

Vrata su crkve prosto zaokvirena s onakijem pragovima kao što su spomenuti ulomci na Stomrati. Pročeonu zid je debeo 61 cm., ali je do vrata otanjen iznutra na debljinu od samijeh 44 cm. koliko iznosi širina pragova.

Nadvratnik je u svojkolikoj duljini urešen plitkom tropru-tastom rezbarijom karakterističnom za svršetak VIII. i početak IX. vijeka. Po srijedi je križ urešen dvostrukom pletenicom, koja se oblo svija i na krajevima krakova križa. Donji krak ima dva zavoja pletenice, ostali po jedan sami zavoj. Ostali su glavni uresi desno i lijevo jednaki, te simetrično poredani prema spom. križu ovijem redom: Najprije tica, koja rastvorenijem krilima stupa put križa i dosiže glavom u gornji mu kut. Jedno joj je krilo po više,

a drugo ispod tijela. Vrat i glava jednaki su kao na ticama bolske ploče. Tice neimaju repa, nego su pri zadku spletene s velikijem kolobarom, koji je zarubljen konopcem, a ima po srijedi mnogolatičnu ružu. Donji kut megju velikom ticom i kolobarom ispunjen je desno tičicom vigjenom sprijeda sa obješenijem krilima, a lijevo tičicom, koja stupa k srijedi s podignutom desnom nogom. Gornji je kut ispunjen troprutastijem uzličem, koji naliči krinu. Z druge je strane kolobar spleten s jednako krakijem križem sastavljenijem od troprutasta traka četiri krat preko sebe prebačena poput četvorine na kut stojeće sa ušcem u svakom kutu. Dolnje i gornje ušce je trokutna oblika. Drugi vanjski horizontalni krak križa spleten je z drugijem velikijem kolobarom, u kojemu je isto takova mnogolatična ruža kao u prvomu, ali je obrubljen prostom dvostrukom pletenicom. Donji kut megju ovijem križem i prvijem kolobarom ispunjen je malijem latinskijem križićem, kojemu su horizontalni kraci na dvoje rascijepani. Ti dvostruki krajevi hor. krakova i gornji krak završuju oblo, donji vodoravno. Nutrnjost je na žlijeb iskopana poput latica na ružama. Prag je na desnom kraju prelomljen te ponešto oštećen, a teško mu je razabrati rezbarije, jer je bio zaklačen, pa mi ga je trebvalo pomnjom strugati. Na donjem uskom rubu nadvratnika teče u svoj duljini ovaj natpis u jednoj samoj brazdi:

..NOMINE D

NI EGO MNIUS PRIOR VNA CV COGNATV MEO PETRVS COGITAVIMVS
P REMEDV AN NRE VNC ĘPLV C-STRVERE

Čita se: (In) nomine D(omi)ni ego Mnius prior una cu(m) cognatu meo Petrus cogitavimus p(ro) remediu(m) an(ime) n(ost)re (h)unc te(m)plu(m) c(on)struere.

U svezi su još šljedeća slova: TRV, TA, LV, RV.

Polukubasto posvogjenje četvorinasta, kao što je u glavnoj apsidi ove bazilike nahodi se na dvije prostorije u crkvi Staroga S. Petra u Zadru¹⁾, koja je najprije spomenuta u ispravi od 418 god.²⁾, pa u bilješci od 810 god.³⁾, te u dvije prostorije crkve S. Križa, a u jednoj prostoriji crkve S. Nikole u Ninu, koje potiču najkašnje iz IX., a po svoj prilici iz VIII. vijeka. Nadvišeni

¹⁾ Jackson. Spom. dj. I, str. 262.

²⁾ Bianchi. Fasti di Zara, str. 6.

³⁾ Bianchi. Spom. dj. str. 10.

lukovi kao u S. Barbare nahode se takogjer u zadarskomu star. S. Petru.

Apsida poput izdubaka, kao što su one na krajevima pobočnih brodova, nalaze se na istom mjestu stolne crkve u Poreču¹⁾ u Istri, koja je gragjena u VI., a pripogragjena u X. vijeku, u spomenutom S. Petru u Zadru i u opisanoj crkvi S. Jurja u Žestinju.

Oblik slova u natpisu i narav uresa na nadvratniku svjedoče, da su vrata ove crkve iz VIII. vijeka, najkašnje iz IX., dočim po stupovima, natstupinama i ostalijem već navedenijem arhitektonskijem motivima mogla bi crkva da pripada tomu i još ranijemu zemanu počamši sve od petoga vijeka. Nu, pošto natpis kaže *construere*, a ne *reaedificare*, a ostale se činjenice ipak s njim slažu, to ću se najviše približiti istini uzevši VIII. vijek kao doba postanka ove prezlamenite i dosta dobro sačuvane premda žalibože zapuštene i zanemarene hrvacko-bizantinske bazilike.

U Korčuli na Čistu Srijedu 1891.

Frano Radić.

D o p i s i.

U Korčuli, dne 30. travnja 1891*). — Kod Borovca je daleko od Sokolca $\frac{1}{2}$ s. hoda k sjeveru nekoliko stećaka, a u Gornjemu su Ođžaku $\frac{3}{4}$ s. hoda od Sokolca put jugo-zapada dva stećka. Krnije je 1 s. hoda od Sokolca put jugo-zapada, a tu je jedan stećak u vrhu ravan. Orkvina je daleko od Sokolca 1 s. put istoka, a tu je nekropola od 60 stećaka. Na spomenutijem stećcima nema obilježja. Kula je daleko od Sokolca 2 s. put istoka. Tu je jedan stećak u vrhu ravan. Podbukovača je daleko od Sokolca $2\frac{1}{2}$ s. put istoka. Tu je 25 stećaka. Vrbanje je ođaljeno 4 s. od Sokolca put istoka. U mjestu je pet stećaka. U Vidrićima je, $\frac{3}{4}$ s. od Sokolca put zapada, devet stećaka na pravoslavnomu greblju. U Košutici je, 1 s. od Sokolca put istoka, 60 stećaka. U Pobraccima je, 2 s. od Sokolca put istoka, devet stećaka. Na jednomu je ruka sa mačem. U Rakitnici je, $3\frac{1}{2}$ s. od Sokolca put istoka, dvanaest stećaka. Tu je na stećku, u vrhu ravnu, kao štaka, a na drugomu je ruka s mačem. Tu ima i turskijeh nišana.

U selu je Jabuci, 4 s. od Sokolca put zapada, na staromu greblju stećak s nadpisom, te kaže pop Laza Orašanin, da je pročitao: **ACE AKAN**

¹⁾ Eitelberger. Die mittelalterlichen Kunstdenkmälen des österreich. Kaiserstaates, str. 95. Tab. 13 i sl., pa Kugler Geschichte der Baukunst II., str. 36—37.

*) V. Viestnik 1891. str. 58.